

СМЕХ У ПИСАНОМ ЈЕЗИКУ²

Смех представља манифестацију човековог расположења. Он припада човековом гласовном изражавању. У књижевном делу (а и у речницима) понекад тај начин човековог оглашавања треба дочарати речима. У разним језицима различит је инвентар гласова којима се смех дочарава у писаном језику.

У овоме раду показан је инвентар гласова којима се у српском језику означава смех. Подаци су преузети из публикованих речника и књижевних дела, а до неких се дошло путем анкете. Ти су подаци анализирани појединачно, а потом су обједињени како би се дошло до гласовног инвентара у тој функцији, правописних могућности и могућности изнијансираности у бележењу разних облика смеха (гласног, притајеног и сл.).

Кључне речи: смех, гласовни инвентар, тип, бележење

Увод

Према *Речнику српскохрватскога књижевног језика*, смех је ‘изражавање, показивање доброг расположења, задовољства или сличних осећања испрекиданим карактеристичним гласовима, праћеним обично кратким и изразитим покретима усана, лица, очију и сл.’ (РМС под *смех*) и представља невољну реакцију, за разлику од *осмеха* који је дефинисан као ‘израз љубазности, радости, задовољства или подсмеха, који се испољава нарочитим покретом мишића лица и развлачењем уста, смешак’ (РМС под *осмех*). Дакле, може се помишљати да је *смех* у домену аудитивног, а *осмех* у домену визуелног. Међутим, прецизније би било рећи да се смех испољава и гласом и покретима, те се може регистровати и чулом вида и чулом слуха, а осмех као вид невербалног фацијалног израза исказује се само покретима, те се опажа чулом вида.

РМС у значењу ‘смех’ бележи и: *хохот* и *хихот* као ‘гласан смех, кикот’, а тако је дефинисан и *кикот*. Регистрован је и *полуосмех* и *полусмех* и

¹ jordana.markovic@filfak.ni.ac.rs

² Рад представља измењену и знатно допуњену српску верзију рада *Laughter in written Serbian language*, који је на енглеском језику штампан у *Facta universitatis* (вид. списак литературе).

дефинисани су као ‘једва приметан смех’. Са значењем ‘осмех’ (поред значења *подсмех*) јавља се и *посмех*, као и *осмешак* и *осмешкај*, код којих се упућује на осмех (в. осмех). У дијалектима је забележено и: *сме* / *смеј*, *усмивка*, *лезење* (СТОЈАНОВИЋ 2010). Дијалектску форму *смеј* бележи и РМС.

У РМС код одреднице *прасак* налазимо да је то, између осталог, ‘глас који се чује кад нагло избије грохотан смех’, мада се *прасак* у овом значењу по правилу јавља у синтагми уз лексему *смех*, како је документовано примерима уз ову одредницу³.

Тај глас, тј. *прасак*, односно начин бележења тога гласа у писаном виду изражавања у српском језику, предмет је овога осврта. У разним околностима, различитим књигама и код различитих аутора бележење је релативно различито. Инвентар гласова којима се овај вид изражавања људског осећања бележи сведочи о потешкоћама у вези са овом проблематиком, при чему се мора узети у обзир и чињеница да има различитих видова смеха, као и то да се различити људи смеју на различите начине⁴.

Ради прибављања овог графичког инвентара претражила сам речнике и грађу из књижевних дела. Потом сам сачинила упитник на основу ових података. Анкетирани су студенти Србистике на Филозофском факултету у Нишу⁵, а у раду су анализирани добијени подаци. Циљ је био да се покаже инвентар ових јединица, правописно решење у њиховој употреби, као и семантичка нијансираност.

Речничка грађа

При трагању за овим облицима пошла сам од *Речника српскохрватскога књижевног језика* (надаље скраћено РМС). У њему су регистроване следеће одреднице таквог типа:

1. *ха* (поновљено више пута) оном. ‘за подражавање кикотања, смејања’⁶;
2. *хе* узв. (обично удвојено, или више пута поновљено) ‘за подражавање смејања’⁷;

³ То су примери: „Још један прасак бучнога смијеха тамо доље кад је махната младост изишла из пуне куће. *Војн*. Тек што затворих за собом врата, а оно у ложи пуче трећи прасак смеја. *Цар М*.” (РМС под *прасак*).

⁴ Интернет претрага нуди податке о начину записивања смеха у различитим језицима. Инвентар гласова којима се бележи смех веома је различит. Тај податак преузет је из „дигиталног издања *Нау Festival Querétaro 2019*, састанка писаца и мислилаца који је одржан у Мексико Ситију“, како тамо стоји (<https://www.bbc.com/serbian/cyr/svet-50945038>). О овоме и: <https://www.linkedin.com/company/ms-team-021>.

⁵ Овај посао урадиле су моје младе колегинице Татјана Трајковић и Александра Јанић.

⁶ У вези са смехом записаним у облику *хахаха*, у РМС се јављају и глаголи: *хахакаати*, несврш. *узвиквати ха, ха, ха; хахакнути*, сврш. према *хахакаати; хахаати*, несврш. в. *хахакаати*.

⁷ То је у речнику документовано следећим примерима: – *Хе, хе!* – насмија се постолар. Шен.

3. *хи* узв. (обично удвојено) ‘за изражавање стидљивог, ситног и уздржаног смејања’;
4. *хо* узвик (више пута поновљено) ‘за опонашање смеха’⁸;
5. *иха* узв. (отегнуто: *ихааа*) ‘за изражавање наглог и снажног смеха’;
6. *ихаха* узвик ‘за изрицање смеха и подврискивања у игри и весељу’.

Облик *ху* (понекад поновљено више пута) регистрован је као узвик, али не и значењу смех⁹.

Са вокалом у инцијалној позицији у РМС се јавља: *охо-хо* (охохо) као ‘узвик којим се исказује задовољство, радосно изненађење’, али нема потврда да се овом формом изражава смех.

Забележен је и узвик *аха, ах* ‘за изражавање: чуђења, изненађења, задовољства, радости, злурадости, подсмеха’¹⁰. У овом речнику налазимо и *хм* (каткад удвојено) ‘узвик којим се изражава подсмех’, но подсмех није предмет ове анализе.

Податке из шестотомника некада налазимо као иновирани у једнотомном *Речнику српскога језика* (РСЈ), те је то био разлог да и те податке уврстим у ово разматрање. Тамо се налазе:

1. *ха* узв. (поновљено више пута) ‘оном. за подражавање кикотања, гласног смејања’.
2. *хе* узв. (обично поновљено више пута) ‘за подражавање смејања’.
3. *хи* узв. (обично поновљено више пута) ‘за изражавање уздржаног, стидљивог смејања’.
4. *хи-хи* узв. ‘оном. за изражавање хихотања, кикотања’.
5. *хо* узв. (понекад поновљено) ‘за подражавање смеха’.
6. *ихаха* узвик за изражавање смеха, кикотања у игри и весељу.

У комбинацији са вокалом *у* и овде је забележен узвик *ху*¹¹.

И овде се нашло *охо-хо* са идентичним значењем као у РМС.

У вези са узвиком *ах*, у овом речнику стоји да је то „узвик за изражавање одушевљења, дивљења, радости, чуђења, бола, жалости и др.“, а код *аха* стоји да је или узвик (са позивом на *ах*) или потврдна речца.

Ова грађа готово изостаје у дијалекатским речницима. Разлог за велико одсуство такве грађе лежи у чињеници да глас *х* по правилу одсуствује из

Хе, хе, хе – задовољно се поче смешкати газда Симо. *Тор*.

⁸ Пример је: – *Хо, хо, хо!* надре се смијати. Краљч. Стј.

⁹ У РМС стоји да је *ху* узвик а. 'за изражавање љутње, осуде, прекора'. б. 'за изражавање непријатног физичког осећаја, умора и сл. или оном. за опонашање хуке'.

¹⁰ У вези са овим у РМС стоји и: *ахалук* м 'подвискивање аха(у подсмеху)'. — Велики ахалук и смијех око Гана. *НП Вук*.

¹¹ Како тамо стоји, „(понекад поновљено више пута) 'за изражавање умора или неког другог непријатног физичког осећаја', 'за изражавање осуде, прекора, незадовољства' или као оном. 'за опонашање хуке’”.

српских народних говора, па често у речницима и нема грађе под овим словом.

Забележено је само: *а-ха-ха* ‘узвик за подражавање смеха’ (Расмејал се: *а-ха-ха, а-ха-ха*), у речнику В. Јовановића, и: *а-ха-ха* ‘узв. за подражавање смеха’ (Гушу-етел да си исцепи како ми се смејал), код Р. Стојановића.

У Речнику српских говора Војводине налази се облик *ха* као узвик, обично поновљен ‘за подражавање кикотања, смејања’. Код одреднице *хе*, као и код *хи*, упућује се на *ха*, те би се подразумевало истоветно значење. У овоме речнику *хо* је узвик за заустављање коња, а *ху* се не јавља као одредница.

У Говору Заплања, у вези са статусом гласа *х* стоји: „Чак се ни у ономапојеји није очувао, па ће *оп* бити узвик при скоку, али *ки*, *ки* за опонашање смеха¹²” (МАРКОВИЋ 2000: 75).

Дакле, према грађи из речника, смех се исказује комбинацијом графема *ха*, *хе*, *хи* и *хо*. У тој функцији нема комбинације са вокалом *у*. Смех типа *хи* дефинисан је као ‘изражавање уздржаног, стидљивог смејања’, узвик *ихаха* ‘за изрицање смеха и подврискивања у игри и весељу’, а смех типа *ха*, *хе* представља подражавање „смејања”¹³, док код *хо* стоји да је то подражавање, тј. опонашање „смеха”. Лексема *смех* употребљена је и при дефинисању узвика *иха* у РМС.

Преглед књижевне грађе

У овом делу ће бити наведен један део грађе пронађен у књижевним делима¹⁴, мада ваља имати у виду да се грађа из књижевних дела налази као потврда и у РМС и РСЈ.

Милован Глишић смех својих јунака дочарава на следећи начин:

„Наша глава! *Ха, ха!* Наша глава! *Ха, ха, ха!*
Жње он добро и без српа... *Ха, ха, ха!* Је ли, Дашо?

На ову досетку попову осу се међу гостима грохотом: *Ха, ха, ха!* па се чак и Цигани насмејаше.

Ха, ха, ха! – пита и смеје се капетан.
И опет се осу: „*Ха, ха, ха!*” а Цигани се већ изврћу од смеха ...
А он се некако извраћено насмеја: – *Ха, хаха!*
https://www.rastko.rs/knjizevnost/umetnicka/mglisic-price_c.html

¹² Под одредницом *загрохтати* у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика као илустративни материјал налази се: *Ха, ха...! Ки-ки...!* (РСАНУ 1968).

¹³ У РМС је *смејање* дефинисано као ‘гл. им. од смејати се’.

¹⁴ У књижевним делима ова грађа обично изостаје, а на то утиче тематика књижевних дела.

Аутор смех својих јунака бележи искључиво моделом *ха*, најчешће три пута поновљеним.

Јанко Веселиновић у *Хајдук Станку* обично смех бележи комбинацијом гласа *х* и *а* (*ха*):

- *Ха!*... *ха!*... *ха!*... Знам!... Јелица Милошева!... Лазар сагао главу и ћути.
- *Ха-ха-ха-ха!* — смејала се мајка. — Па млад је, стиди се!... Ходи, вечерај, рано!
- Море, мани вечеру!... Не би ти он сад окусио па да су царске ђаконије!... *Ха-ха-ха-ха!* — смејао се старац.
- *Ха-ха-хаха!*... И село ће се њих ради позавађати!...
- *Ха-ха-ха-ха!* – смејао се Турчин. – А Иван?
- *Ха-ха-ха-ха!* – смејао се Крушка – јест, плакао је. Ал ја сам то разумио!...
- *Ха-ха-ха!*... – насмеја се Маринко. – Боже, ал си дете!... Пре ће они, болан, позвати
- Сигуран сам да јесте! *Ха-ха-ха!* – зацену се Маринко.
- *Ха-ха-ха!* Па ако неће нека је силом нагнају.

Ређе ће у тој функцији бити комбинација гласова *х* и *е* (*хе*):

- Еј, море! – смејао се старац. – Бајаги стиди се, а овамо би полетео четвороношке да се жени!... Добро, добро!... *Хе-хе-хе-хе!*... Је ли, бабо, да је луд?...
- *Хе-хе-хе!*... – смејао се Иван.

(<https://www.boske.rs/testovi/Хајдук%20Stanko.pdf>)

У већини случајева писац наглашава да се ради о смеху, користећи у ту сврху глаголе типа: *смејала се*, *насмеја се*, *зацену се* и сл.

И Лаза Лазаревић, истина раритетно, бележи смех личности у својим приповеткама:

Макс ћуташе. Онда прсну у смех, очевидно био се збунио, па хтеде да се извуче из забуне. Поче се још усиљеније смејати: *Ха, ха, ха!*

Наравно, ви сте позвани ..., изаберите топ ..., *ха, ха!* ... Па њега за дуд! *Ха, ха!* ... Сиромах ни парчета од њега не би остало! *Ха, ха, ха!* ....

Како показују примери, Лазаревић смех бележи формама типа *ха* два или три пута поновљеним. Само једнословно *ха* забележено је више пута у делу овога писца, али не да се њиме означи смех: „Сеци ти само! Тако! Сад види како је ономе онде! *Ха* синко!”

<https://skolazadizajntekstila.edu.rs/admin-online-ucionica/zadaci/485915484.pdf>

Тражене грађе има и у делу Светолика Ранковића (*Горски цар*):

- Онде, где и нама не би било лоше, само да смо малко млађи. *Ха-ха-ха...* – насмеја се хајдук, сукајући густе, прогрушале брке.
- Стари смо познаници. *Ха-ха-ха!* ... – одговори Пантовац и стаде да савија цигару.

- *Ха-ха-ха...* – насмеја се хајдук. – Море ти си жешћа од мога побратима.
- Лизо – викну она једну другарицу, – чујеш шта каже Миша: њихне девојке ударају на зној... *ха... ха...*
- *Ха-ха-ха...* ка велиш : обрнуо га Вујо зимус! ... Неће више, не бој се.

И овде се смех бележи два или три пута поновљеном формом *ха*, а једносложна форма није употребљена у тој функцији:

- *Ха*, здраво да си, мио побратиме! Јеси ли се уморио, бане? – узвикну Пантовац.
- *Ха*, побро, је л' то снајка? Жива и срећна била! Гле ђавола какву је цуру

Нашле су се и форме *хе*:

а. ређе за бележење неког вида смеха:

- *Хе*, побро !... да није њега, друкчије би се ти освртао око себе – одговори Пантовац, смешећи се.

б. чешће у другој функцији:

- *Хе-хе...* – стаде он да чупка и глади брчиће – ја вала баш тако..
- *Хе* – одговори писар – имамо ми поуздан лек за то – и насмеша се значајно.
- *Хе*, мој синовче, зар би ти сад био у тој апсани са сокака, да ми није њега.

https://www.ucg.ac.me/skladiste/blog_23003/objava_70208/fajlovi/Svetolik%20Rankovic%20Gorski%20car.pdf

Доста примера налази се у Сремчевој *Зони Замфировој*¹⁵:

- *Хахаха!* – смеје се чорбација;
- *Хехе!* – смеје се Мане; – *Хехе*, – осмехну се Васка; – *Хехе!* – осмехну се презриво Таска;
- *Хе-хе!* – осмехну се Зона;
- *Ихаа!* – засмеја се тетка Дока;
- *Ихаха!* – засмеја се Зона;
- *Ухухуху!* – прсну у глуп смех измећарка на ове последње речи.

(http://www.kodkicosa.com/zona_zamfirova.htm)

У Сремчевом *Ибиш-аги* налазимо: – *Ех* – смеје се Ибиш-ага.

Како показују примери, писац редовно уз овакве форме наглашава да се ради о смеху. Да је то потребно, сведоче примери са таквим формама у којима није реч о смеху: – *Ха!* – одобрава Замфир; – *Ха!* – врти главом стари Замфир; – *Ахаха!* – зева Замфир; – *Хехе!* – снебива се Мане; – *Хе*, лагала је што је зборила? Не ли?

У приповеци *Чича Јордан* Сремац има следеће примере: – *Ахааа!* Тој ли учите у чкољу, тој ли ве је учитељ научио? – дере се чича Јордан; – А гле, Гида! Пази Гида! *Хахаха!* Пази га како се сплео! – продера се чича Јордан.

¹⁵ И у РМС су честе потврде из овог Сремчевог дела.

Очигледно је да први не представља подражавање смеха, али у другом случају има разлога за тврдњу да се ради или о подсмеху и исмејавању или пак о чистом смеху од стране чича Јордана у вези с тим шта се десило Гилету.

Сремац користи овакве видове опонашања смеха и у *Поп Спири и поп Спири*:

- *Хахаха!* – насмеја се гђа Габриела онако уплакана.
- Бар ће имати ко ће обријати поп-Спиру. *Хахаха!* Његов рођени зет!
- *Ха, ха, ха!* – смеје се поп-Олуја.
- *Хе-хе!* – смеје се Нића. – „Све по ’ладу, да га не познаду!” Ааа! Синовче, не ваља ти пос’о!
- *Хе, хе!* Фрајла-Јуло, а ви канда завирујете! Канда мене тражите! Баш сте најгириг! Ту сам, ту – смеје се Шаца демонски.
- *Хе, хе!* Ту сам, ту – понавља Шаца.
- *Хе, хе!* – смеје се и снебива Аркадија.
- *Хехе* – смеје се домаћин – како не би’, како не би’!
- А, није, мама! А шта ће ти наочари! Кога си требала да видиш, видела си га пре толико година. *Хехехе*.
- Ил’ ако није био баш код самог господин... *хе-хе*, а он и није ту, него на путу, – вели Нића, па врти главом.

Еј, да нисам само на дужности, дошло ми је да се и ја овако матор кеша прођаволим мало... *Хе, хе!* А шта би ми к’о фалило!?

- *Охо-хо!* – смеје се госпођа Перса. – Шта ми се то дало на смеј. Чисто вас престављам и гледам како, тако дебела, бацате кегле!! О жено, жено!

(<https://vdocuments.mx/stevan-sremac-pop-cira-i-pop-spira.html>)

И у овом делу писац најчешће „мора” да нагласи да се ради о смеху зато што има исте или сличне облике којима не дочарава смех, што потврђује пример: – *Охо!* – узвикну зачуђено и увређено поп Спира, па остави шешир.

И комедиограф Јован Стерија Поповић у *Покондиреној тикви* има овакве форме, мада много мање но што би се према тематици могло очекивати.

Његова јунакиња Сара смеје се са *ха* (поновљено једном или више пута): *Ха, ха!* Ја немцки питам како се находите; *Ха, ха, ха!* Ја мислим да се наши заљубљени нећеју посвађати; *Ха, ха, ха*, наш младожења хоће своју супругу с комплиментом ала бонер да пробира!; *Ха, ха, ха!* Ма chère, једва чека прстен; *Ха, ха, ха!* Ја мислим да се наши заљубљени нећеју посвађати.

Јован и Фема смеју се другачије: Јован: *Хе, хе!* Тако би’ најпосле ја морао обући сукњу, кад би’ се на моду дао; Фема: (Сари) *Хи, хи, хи!* ... Сун паурентр.

(https://www.rastko.rs/drama/sterija-tikva_c.html)

Будући да је ово драмско дело, није као у претходним примерима неопходно истицати да је реч о смеху – ове форме заправо и треба да буду смех на позорници, тј. у читању.

Комедиограф Бранислав Нушић, супротно тематици својих дела, има веома мало оваквих модела: Чеда: Гле, молим те! Ала је лепо смишљено! *Ха, ха, ха*, ала ће се ухватити као миш у мишоловку; таман он да лизне сланину, а оно: Хоп! *Ха, ха, ха!* ... Риста (придружује се и слатко се смеје): *Ха, ха, ха!* (http://www.diogenpro.com/uploads/4/6/8/8/4688084/branislav_nui-komedije.pdf)

Како показују примери, Сремчеве јунаке најчешће карактерише смех типа *ха* и *хе*. Милован Глишић, Лаза Лазаревић и Бранислав Нушић смех својих ликова бележе типом *ха*. Такав начин бележења преовладава и делима Јанко Веселиновић и Светолика Ранковића, мада се код њих ређе налази форма *хе*. Стерија поред ових (*ха, хе*) има и смех типа *хи*, па и *Охо-хо*, док код *Сремца* налазимо богатство модела, а међу њима и: *Ихаа, Ихаха, Ухуху*.

Могло би се стога рећи да је основни, тј. најчешћи начин записивања смеха у књижевним делима онај обележен са *ха*, ређи са *хе*, понекад са *хи*, а о маштовитости аутора сведоче ликови *Ихаа*, *Ихаха*¹⁶, *Ухуху*¹⁷ и *Охо-хо*¹⁸.

Анкетна грађа

За ову прилику сам, на основу података које сам из речника добила, направила упитник са могућим начином бележења смеха и дала да тај упитник попуне (и допуне) студенти Србистике. Њих сам одабрала у убеђењу да они више од осталих имају осећај за ову проблематику.

За смех типа *ха* сви анкетирани су рекли да је могућ. По мишљењу 30% анкетираних такав смех користе (готово) сви, тј. (готово) свако, 17% тврди да је то смех већине људи, а незнатан је број осталих.

Смех типа *хи* могућ је по мишљењу 88% испитаника. Тако се смеју претежно деца (30%), а по некима особе женског пола (7%).

Иако је 75% испитаника рекло да је могућ смех типа *хо*, 93% испитаника изјаснило се да такав смех припада Деда Мразу¹⁹.

¹⁶ РСЈ има: *ихаха* узвик за изражавање смеха, кикотања у игри и весељу, без потврда, а РМС: (отегнуто: *ихааа*) 'за изражавање наглог и снажног смеха' и: *ихаха* 'узвик за изрицање смеха и подврискивања у игри и весељу', са потврдама из Сремчеве *Зоне Замфирове*

¹⁷ У РСЈ налазимо: „*уху(ј)* оном. узвик за изражавање чуђења, подсмеха и сл.“, а у РМС: *уху* 1. оном. 'узвик којим се подражава, опонаша глас буљине'. 2. 'узвик за изражавање чуђења, подсмеха и сл.'

¹⁸ РМС бележи *охо-хо* као 'узвик којим се исказује задовољство, радосно изненађење'. — Пред њима чутура, сир, хлеб . . . Охо-хо!, што је у РСЈ иновирано као „*охо-хо* (различно наглашено) 1. узвик за изражавање задовољства, радости, изненађења, чуђења“. Као узвик јавиће се *аха* и *уха* и у делу Бранислава Нушића.

¹⁹ На овакав став свакако утиче узраст учесника у анкети и он би сигурно био (бар незнатно) другачији да су укључени говорници старијег узраста.

Да је смех типа *хе* могућ, рекло је 97% испитаника, мада се за овај тип смеха није издвојио тип особа које се њиме служе. Одговори су били махом индивидуални (зле особе, деца, старији људи, нико итд.).

Да смех типа *ху* није могућ, било је 57% одговора, док је по мишљењу 38% испитаника могућ. Одговор на питање ко се овим типом смеха смеје, изостао је код 38% испитаника, 25% је дало одговор да се тако нико не смеје, а остали одговори су индивидуални.

По мишљењу 70 % испитаника, смех типа *ки* могућ је и претежно припада деци (25%), тј. бебама (11%) или старијим особама (8%). Остали одговори су индивидуални.

Смех који се бележи иницијалним вокалом типа *ихааа* није могућ по мишљењу 85% испитаника, а *ихај* по мишљењу 90% испитаника. Могућност бележења смеха са почетним вокалом типа *ихаха* нешто је већа (41% испитаника је за, а 58% против).

Међу предлозима како би се још могао обележити смех нашли су се следећи модели: *хахаха*; *хахахаха*; *хахахахаха*; *ха-ха-ха*; *буахаха*; *буахахаха*; *аууу*, *ха*, *ха*, *ха*; *хаа*, *хаа*; *хуе*, *хуе*; *хуе*, *хуе*, *хуе*; *хххх*; *ке*, *ке*, *ке*; *ксе*, *ксе*, *ксе*.

Смех типа *ха* је гласан (31%), нормалан (13%), обичан (10%), искрен (8%), радостан (8%), док 11% испитаника мисли да је ироничан.

За смех типа *хи* тврди се да је тих (15%), притајен (15%), стидљив (13%), док 8% мисли да је ироничан.

Смех типа *хо* је грохотан (27%), радостан (15%), гласан (8%), празничан (3%), новогодишњи (3%).

Смех типа *хе* је притајени (15%), тихи (7%), злонамеран (10%), ироничан/саркастичан/ подмукао (27%), а има и бројних других индивидуалних одговора (гласан, нервозан, шаљив итд.).

Иако је смех типа *хо* приписан Деда Мразу, одговори на питање какав је тај смех нису јединствени, па се осим одговора грохотан (7%) и гласан (5%), јавља и доста индивидуалних (изопачени, подли, старачки итд.).

Смех типа *ки* дефинисан је као тихи и притајени смех (20 %), као кикотање (15 %), уз доста индивидуалних одговора (умиљати, гласан, безазлен, бојажљив и сл.).

Очигледно је да је најприхватљивија форма за бележење смеха, по резултатима анкете, смех типа *ха*, да се тако смеје већина људи и да се на тај начин бележи обичан гласан смех. Формама типа *хи* и *хе* бележи се тихи, притајени или ироничан смех. Остали облици припадају индивидуалној употреби.

Граматички и стилски статус

Може се поставити питање граматичке дефинисаности ових облика. Међутим, ако се за релевантан пример узме одређење у РМС, то питање као да је излишно – у том речнику сви ти облици у статусу одреднице недвосмислено су категорисани као узвици.

Код неких одредница наглашено је да представљају ономатопеју иако у дефиницији ономатопеје нема овакве могућности, будући да се обично дефинише као скуп гласова који опонаша звукове из природе (шум, буку) или звук који испуштају животиње тако што их претвара у артикулисани људски говор. У дефинисању ове стилске фигуре не помиње се смех, а нема ни таквих примера. Ипак, у прилог чињеници да су ове форме ономатопеје иде тврдња да ономатопеја представља претварање неартикулисаних крикова и буке у артикулисане гласове. Облик ономатопеје подређен је фонетско-фонолошком систему одређеног језика, али и избор фонема у овој функцији, уколико није реч о општеусвојеним формама, може бити индивидуална реализација.

У вези са овом проблематиком ваља истаћи и податак да се ономатопејом опонашају звукови и у усменој и у писаној форми на (готово) идентичан начин, па ћемо рећи да се при паду камена у воду чује *бућ*, а тако ћемо и написати. Међутим, када је смех у питању, мора се поћи од чињенице да се гласовна реализација и писана не поклапају и да заправо писањем треба дочарати гласовну реализацију.

Правописна проблематика

Будући да се ради о писаном језику, примећује се колебање у вези са овом регулативом. Показало се да у бележењу смеха готово обавезно учествује графема *x* у комбинацији са вокалом. Вокал по правилу следи после сугласника. У овој функцији могу се наћи сви вокали: *xa, xe, xi, xo*, а да буде заступљен целокупни вокалски инвентар, потрудио се Сремац примером – *Ухухуху!*

Једносложна форма (*xa, xe, xi*) налази се као речничка одредница, али у примерима, као и књижевним текстовима разматраним у овом осврту, та једночлана форма је обично поновљена још једном или је пак поновљена више пута. У том понављању такође има разлике. Некада су такви облици међусобно одвојени запетама: *xa, xa; xe, xe; xa, xa, xa*; некада су написани састављено (као једна реч): *xexe, xexexe, хахаха*, а некада одвојени цртицама (као полусложеница): *xe-xe*. Овај детаљ упућује на чињеницу да се у случају употребе једносложних облика са запетама може говорити о употреби двеју (трију, или више) речи, у случају састављеног писања – о двосложним или вишесложним речима, а у случају писања са цртицом, може се говорити о полусложеници ако је комбинација двосложна. Употреба вишесложних форми, типа *xa-xa-xa-xa*, наводи на дискусију чије разрешење је неизвесно²⁰. Занимљиво је да број понављања није у вези са дужином или јачином смеха, што документују примери:

²⁰ Могућност писања више цртица предвиђена је у *Правопису српскога језика*, али тамо наведена правила и примери не одговарају овом моделу (ПРАВОПИС 2010: 128).

- Сигуран сам да јесте! *Ха-ха-ха!* — зацену се Маринко.
- *Ха-ха-ха-ха!*... — стаде се смејати Крушка. — Лијепо, лијепо!... из Веселиновићевог *Хајдук Станка*.

О правописној оригиналности аутора говори и пример *Ха!*... *ха!*... *ха!*... Наравно, овде би се могло дискутовати о томе како се заправо смеје ова особа – испрекидано, са паузама или на неки трећи начин.

Понекад се вокал налази и у иницијалној позицији. То може бити поновљени вокал: *Охо-хо*, *Аха*, *Ахаха*, *Ухухуху* или неки други вокал: *Ихаа*, *Ихаха*. У улози другог (различитог) вокала у иницијалној позицији нашао се само вокал *и*.

Вокал *иза* сугласника могао је бити и удвојен или поновљен више пута: *Ихаа*, *Ихааа*.

Закључна разматрања

Смех се у српском језику бележи комбинацијом слова *х* и вокала у позицији *иза* овог сугласника. У тој служби најчешће се налази вокал *а*, а потом следе вокали *е* и *и*. Готово је раритетна употреба вокала *о* и *у*, али није непозната. У дијалектима, будући да се у српским народним говорима готово изгубио глас *х*, могућа је и употреба гласа *к* као супституента изгубљеног *х*.

Правописне комбинације су бројне и резултат су индивидуалне реализације (*ха*, *ха*, *ха*; *хаха*; *ха-ха*; *ха-ха-ха*, *ха-ха-ха-ха*, *ха-ха-хаха* итд.).

Чињеница је да су овакве форме омеђене фонетско-фонолошким системом сваког језика и да је њихово разумевање условљено познавањем садржаја такве речи у конкретном језику, у складу са Де Сосировим ставом о томе да је веза између звука и значења произвољна. То је разлог због којег се у књижевном делу уз овакве форме готово редовно додаје појашњење да се ради о смеху.

Најчешћом комбинацијом: *хаха*; *ха*, *ха* и сл. бележи се уобичајени смех, смех којим се смеје већина људи. Следећи су по фреквентности они типа *хе* и *хи*, који по правилу представљају притајени, тихи смех.

Писци су употребом разних гласовних комбинација покушали да дочарају смех разних особа и различите облике смеха. Тај избор је индивидуалан, о чему сведоче и одговори у анкети, али он мора бити функционалан, тј. мора у извесној мери бити јасан читаоцу.

Цитирана литература

I

ЈОВАНОВИЋ, Властимир. „Речник села Каменице (код Ниша)”. *Српски дијалектолошки зборник* 51. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2004: стр. 313–688.

- МАРКОВИЋ, Јордана. „Говор Заплања”. *Српски дијалектолошки зборник* 47. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2000.
- ПЕТРОВИЋ, Ч. Милена. „Ономатопејски клик, звуци, ехолокација и апсолутни слух”. *Наслеђе* 38, 2017: стр. 329–341.
- ПРАВОПИС 2010: *Правопис српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Речник српских говора Војводине*. Нови Сад: Матица српска, ИК Тиски цвет, 2000–2010.
- РСАНУ 1968: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Књ. 5, Београд: Српска академија наука и уметности.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*. Књ. 1–3, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска; 1967–1969; Књ. 4–6, Нови Сад: Матица српска, 1971–1976; Друго фототипско издање 1990.
- РСЈ 2011: *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.
- СТОЈАНОВИЋ, Радосав. „Црнотравски речник”. *Српски дијалектолошки зборник* 57. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2010.
- <<https://www.bbc.com/serbian/cyr/svet-50945038>> преузето 21. 1. 2020.
- <<https://www.linkedin.com/company/ms-team-021>> преузето 21. 1. 2020.

II

- MARKOVIĆ, Jordana, STOJILIĆ Violeta. „Laughter in written serbian language”. *Facta universitatis*, Series Linguistics and Literature, Vol. 18, № 1, 2020, st. 1–8.

Извори

- ВЕСЕЛИНОВИЋ, Јанко. *Хајдук Станко*. <<https://www.boske.rs/testovi/Hajduk%20Stanko.pdf>> преузето 5. 5. 2021.
- ГЛИШИЋ Милован. *Приче*. <https://www.rastko.rs/knjizevnost/umetnicka/mglisic-price_c.html> преузето 21. 1. 2021.
- ЛАЗАРЕВИЋ Лаза. <<https://skolazadizajntekstila.edu.rs/admin-online-ucionica/zadaci/485915484.pdf>> преузето 21. 1. 2021.
- НУШИЋ, Бранислав. *Комедије*. <http://www.diogenpro.com/uploads/4/6/8/8/4688084/branislav_nui-komedije.pdf> преузето 5. 5. 2021.
- ПОПОВИЋ, Јован Стерија. *Покондирена тиква*. <https://www.rastko.rs/drama/sterija-tikva_c.html> преузето 21. 1. 2021.
- РАНКОВИЋ Светолик. *Горски цар*. <https://www.ucg.ac.me/skladiste/blog_23003/objava_70208/fajlovi/Svetolik%20Rankovic%20Gorski%20car.pdf> преузето 21. 1. 2021.
- СРЕМАЦ Стеван. *Зона Замфорива*. <<https://vdocuments.mx/stevan-sremac-zona-zamfirova-55844f389d11a.html>> преузето 15. 1. 2020.
- СРЕМАЦ Стеван. *Пон Ђира и пон Спире*. <<https://vdocuments.mx/stevan-sremac-pop-cira-i-pop-spira.html>> преузето 21. 1. 2021.

Jordana S. Marković

LAUGHTER IN WRITTEN LANGUAGE

Laughter is an expression of a person's mood. It belongs to the vocal articulation of humans. In literature (and in the dictionaries) sometimes this manner of articulation should be depicted in words. Different languages have different inventories of sounds which evoke laughter in written language. In this paper, we discuss the inventory of sounds by which laughter is represented in the Serbian language in writing. Data were compiled from published dictionaries and literary works, and some were obtained through a survey. The data were analyzed individually and then collectively to produce the inventory of this function and to record spelling practices and nuances in transcribing various forms of laughter (loud, silent, etc.). Laughter in the Serbian language is transcribed by the combination of the letter *x* and vowels in a position following this consonant. In that position one usually finds the vowel *a*, and sometimes the vowels are followed by *e* and *u*. The use of the vowels *o* and *y* is rare, but it is not unusual.

The most common pattern representing typical laughter is *xaxa*; *xa*, *xa*. The second most frequently used types are *xe* and *xu*, which, as a rule, represent a quiet laughter. The choice may be individual, as indicated by the survey, but it must be functional, i.e. clear to the reader to a certain extent.

Key words: laughter, sound inventory, type, transcription, Serbian